

УДК 94(478–21):355.333«1787»

А. С. Ложешник, О. С. Ложешник

**УЧАСТЬ СТАРШИНЫ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ
ІРРЕГУЛЯРНИХ ВІЙСЬК У БЕНДЕРСЬКІЙ КАМПАНІЇ
1789 р.**

Ложешник Аліса Сергіївна, к. і. н., провідний бібліотекар НБ ОНУ ім. І. І. Мечникова, e-mail: alisalo89@ukr.net

Ложешник Олександр Сергійович, магістр 1 року навчання факультету історії та філософії ОНУ ім. І. І. Мечникова

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, м. Одеса, Україна

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена одному з аспектів воєнної історії: розгляду участі козаків Бузького, Катеринославського та Чорноморського козацьких військ в Бендерській кампанії 1789 р. Автори статті ставили перед собою завдання не тільки реконструювати воєнні події зазначеного періоду, а й застосувати комплексний підхід до вивчення участі козаків у штурмах окремих турецьких фортець, які перешкоджали визволенню південної України.

Окремо авторами, на основі аналізу архівних документів з архівосховищ Одеси, Краснодару та Москви, було складено списки козаків — учасників вищезазначеної кампанії.

Ключові слова: Бузьке козацьке військо, Чорноморське козацьке військо, Катеринославське козацьке військо, Бендерська кампанія, російсько-турецька війна 1787–1791 рр.

А. С. Ложешник, А. С. Ложешник

**УЧАСТИЕ СТАРШИНЫ ЮЖНОУКРАИНСК
ИРРЕГУЛЯРНЫЕ ВОЙСКА В БЕНДЕРСКОЙ КАМПАНИИ
1789 г.**

Ложешник Аліса Сергеевна, к. и. н., ведущий библиотекарь НБ ОНУ им. И. И. Мечникова, e-mail: alisalo89@ukr.net

Ложешник Александр Сергеевич, магистр 1 года обучения факультета истории и философии ОНУ им. И. И. Мечникова

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
ул. Дворянская, 2, г. Одесса, Украина

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена одному из аспектов военной истории: рассмотрению участия казаков Бугского, Екатеринославского и Черноморского казачьих войск в Бендерской кампании 1789 г. Авторы статьи ставили перед собой задачу не только реконструировать военные события указанного периода, но и использовать комплексный подход к изучению участия казаков в штурмах отдельных турецких крепостей, которые препятствовали освобождению южной Украины.

Отдельно авторами, на основе анализа архивных документов из архивохранилищ Одессы, Краснодар и Москвы, были составлены списки казаков — участников вышеупомянутой кампании.

Ключевые слова: Бугское казачье войско, Черноморское казачье войско, Екатеринославское казачье войско, Бендерская кампания, русско-турецкая война 1787–1791 гг.

A. C. Lojeshnik, O. C. Lojeshnik

**PARTICIPATION OF THE FOREMAN OF THE SOUTH
UKRAINIAN IRREGULAR FORCES IN BENDER'S
CAMPAIGN IN 1789**

Lozheshnyk Alisa Serhiivna, PhD in History, Chief Librarian Scientific Library of the Odesa I. I. Mechnikov National University, e-mail: alisalo89@ukr.net

Lozheshnyk Oleksandr Serhiiovych, Master 1 year of studying at the Faculty of History and Philosophy of the Odesa I. I. Mechnikov National University, e-mail: alisalo89@ukr.net

Odesa I. I. Mechnikov National University
12, Yelysavetynska St., Odesa, Ukraina

ABSTRACT

The study of the military history of the South-Ukrainian irregular formations in the Russian-Turkish war of 1787–1791 has a rather representative and long-standing tradition. At the conceptual level, it is well represented in the writings of such scholars of the Cossacks as A. Skalkovsky, V. Golobutsky, O. Bachinsky, T. Goncharuk, I. Sapozhnikov, R. Shiyan, I. Chioni and other scientists, which in their studios highlighted individual aspects of the history of the Bug, Ekaterinoslav and Black Sea Cossack troops established at the end of the eighteenth century.

This article is devoted to one of the aspects of military history, considering the participation of Cossacks of the Buzka, Katerynoslav and Black Sea Cossacks in the Bender campaign of 1789 — one of the numerical military campaigns of the Russian-Turkish War of 1787–1791. The authors of the article set themselves the task of not only reconstructing military events of that period, but also an integrated approach to studying the participation of Cossacks in the assault of certain Turkish fortresses, which prevented the liberation of southern Ukraine.

Separate authors, on the basis of analysis of archival documents from archives, Odessa, Krasnodar and Moscow, were made lists of Cossacks — participants of the above-mentioned campaign.

Key words: *Bug Cossack Host, Black Sea Cossack Host, Ekaterinoslav Cossack Host, Bender Campaign, Russian-Turkish War of 1787–1791.*

Дослідження воєнної історії Південноукраїнських іррегулярних формувань в російсько-турецькій війні 1787–1791 рр.

має досить представницьку і давню традицію. На концептуальному рівні вона добре представлена у працях таких дослідників козацтва, як А. Скальковський [1], В. Голобуцький [2], О. Бачинська [3], Т. Гончарук [4], І. Сапожніков [5], Р. Шиян [6], І. Хіоні [7] та інші вчені [5; 8], що в своїх студіях висвітлили окремі аспекти історії Бузького, Катеринославського та Чорноморського козацьких військ, створених в наприкінці XVIII ст. Але, на жаль, попри увагу вчених, на сьогодні не було створено узагальнюючих конструкцій із зазначеної тематики, що робить дослідження заявленої теми досить вразливим.

Подібна ситуація ставить на порядок денний не тільки реконструкцію воєнних подій зазначеного періоду, а й комплексний підхід до вивчення участі козаків у штурмах окремих турецьких фортець, які перешкоджали визволенню південної України. Дослідженню цієї тематики сприяє кропітка евристична робота в архівосховищах Москви [9; 10; 11; 12; 13], Краснодару [14; 15; 16; 17; 18; 19; 20] та Одеси [21; 22]. Відтак, історик, який береться за відтворення воєнних подій, має своїм першочерговим завданням реконструкцію джерельної бази дослідження. Лише це дає змогу здійснити досить вірогідний перебіг подій, без яких жодна концептуальна конструкція буде завжди залишатися більш ніж вразливою.

Завдання відтворити перебіг подій під час битви під фортецею Бендери і ставлять перед собою автори цієї статті.

Сформовані незадовго до початку російсько-турецької війни (1787–1791 рр.) козаки Чорноморського, Бузького та Катеринославського військ з перших її днів були направлені на фронт, де брали участь у багатьох військових кампаніях. Діючи самостійно або у складі об'єднаних загонів, вони іноді вступали у бій з ворогом, який у декілька разів переважав їх чисельно, але за будь-яких обставин проявляли відвагу, зухвалість, взаємодопомогу та послідовність заради визволення рідного краю від поневолювачів. З величезною хвалою відгукувались про них головнокомандуючі регулярних військ.

Зупинимось детальніше на Бендерській кампанії, яка мала велике значення у визволенні південноукраїнських теренів. Після штурму Очакова, коли регулярні та іррегулярні війська ступили на Очаківську землю між Бугом та Дністром, черговою перешкодою у звільненні краю від турецького гноблення стала

Бендерська фортеця на Дністрі. За наказом князя Г. Потьомкіна влітку 1789 р. до фортеці у розвідку відправили загін на чолі з полковником В. Ніяким, який після повернення доповів, що біля Бендер «не помітили турків» [23, с. 36].

Отримавши «гарні новини», 7 червня 1789 р. кошовий отаман Чорноморського війська З. Чепіга дістав наказ генерал-майора М. Кутузова направлятись з кіннотою до Ягорлика та, з'єднавшись там з бригадою похідного отамана Донського війська полковника І. Ісаєва і козаками Бузького війська на чолі з полковником П. Скаржинським, прикривати з ворожого боку від Бендер велику групу захоплених «Українською армією» на Дунаї полонених турків, які переправлялись до Турецької Балти через Тилігул та Куяльники [24, с. 397–399; 25, с. 250]. Для ознайомлення з усіма розпорядженнями щодо експедиції, М. Кутузов прислав копію ордера, надісланого полковнику І. Ісаєву, де, зокрема, зазначалося, що З. Чепіга і П. Скаржинський мали вступити під команду І. Ісаєва, від якого З. Чепіга і отримав наказ про виступ [26, с. 94].

Незадоволений ставленням до Чорноморського війська, З. Чепіга прохав звільнити його від зверхності І. Ісаєва, але від походу не відмовлявся, «чим обов'язок військової служби з ревністю виконував» [25, с. 48].

18 червня 1789 р. для захоплення полоненого, щоб дізнатися про розміщення головних сил ворога, було сформовано загін (300 чоловік) для розвідки на чолі з кошовим отаманом Чорноморського війська З. Чепігою [25]. Біля с. Терновка козаки загону З. Чепіги зустріли ватагу з 400 турок і вступили з ними в нерівний бій, який тривав п'ять годин. Перешкоджало козакам й те, що турецькі загоони постійно зростали. Коли їх чисельність сягнула 3000, козакам стало важко стримувати ворожій нападки. «Ситуацію врятувала» лише своєчасна допомога полковників І. Ісаєва та П. Скаржинського, які «вдарили по ворогу із такою жорстокістю, що розбили і гнали його до самої переправи біля фортеці, взявши до 40 полонених» [27, с. 169; 28, с. 104–105].

Здавалося б, що розвідка була успішною, своє завдання козаки виконали: під час бою вони не лише захопили в полон 12 турків, а й відбили у турків два стяги. Щоправда, з огляду на те, що М. Кутузов був незадоволений непослухом кошового

отамана З. Чепіги, він розділив перемогу над турками однаково між трьома керівниками загонів. Засмучувало й те, що під час бою поранили кошового отамана, полковника З. Чепігу у праве плече, куля пройшла навиліт, та сотника Бузького війська Г. Друченко [27, с. 169]. Окрім того, Бендерська фортеця й надалі залишалась турецькою, і для її здобуття потрібно було захопити низку менших турецьких залогів, серед яких були Акерман та Паланка, що надавали Бендерам допомогу ззовні.

Після поранення, кошовий отаман З. Чепіга на певний час передав керівництво Чорноморським військом військовому судді А. Головатому, який під час Бендерського походу постійно тримав напоготові «2000 запорожців» (чорноморців), боячись нападу ворога з-за Тилігула [24, с. 397].

Для розвідки намірів ворога 16 вересня 1789 р. до Паланки за «язиками» знову було відправлено загін полковника Чорноморського війська С. Письменного, для чого він перейшов Дністер на Маяцькій переправі [29, с. 139].

У всіх розпорядженнях щодо взяття Бендерської фортеці активну позицію займали й козаки Катеринославського війська на чолі з отаманом, бригадиром Матвієм Платовим, перебуваючи весь час у складі з'єднань, готових атакувати турків за першою же потребою [30, с. 11–12].

Отримавши наказ командування, М. Платов зі своїм полком 23 вересня 1789 р. виступив з с. Каушани та направився до фортеці Акерман, але на шляху до нього мав захопити ще й с. Паланку на Дністрі: неочікувано з'явившись перед селом з двома козацькими та чугуївським полками, він оволодів ним без жодного пострілу. І це тоді, коли невелика фортеця мала вісім гармат з великим запасом боєприпасів. Залишивши в Паланці для охорони чугуївський полк, М. Платов, за наказом генерал-фельдмаршала, відразу ж вирушив до Акерману [27, с. 335].

Слід зазначити, що Акерман являв собою замкнене укріплення, захищене вежами і обнесене глибоким ровом; обороздатність фортеці підсилювало ще й те, що на півночі, з боку моря, піднімався кам'яний палац, що служив цитаделлю фортеці, а під нею, на узбережжі, розміщувалась частина турецької флотилії.

М. І. Платов 25 вересня 1789 р. повідомив турецьке керівництво про здачу ними фортеці, не допускаючи кровопролиття.

Але турки пішли на хитрість: пообіцявши здатись, вони відкрили по козаках жорстокий гарматний вогонь з фортеці та військових кораблів.

Такий вчинок змусив головнокомандуючого наказати як кінноті, що знаходилася поблизу, так і козацькій весловій флотилії Чорноморського війська, що дислокувалась біля Хаджибея, наблизитись до фортеці Акерман. Штурм Акерману доручили генерал-аншефу князеві Долгорукову. До складу його загону окрім двох егерських корпусів, частини важкої артилерії, чотирьох кінно-егерських полків з 20 гарматами польової артилерії, входили козаки Катеринославського та Чорноморського військ на чолі з отаманами М. Платовим та З. Чепігою, які одночасно атакували цитадель з моря і суходолу [27, с. 317–318; 29, с. 140–141; 31, с. 23]. У свою чергу М. Платов виставив на позицію чотири гармати, розставивши їх так вдало, що невдовзі вони заставили замовкнути міські батареї.

30 вересня 1789 р. М. Платов вступив до Акермана «не проливши й краплі крові» [30, с. 10–11]. Невдовзі, за умовами капітуляції, він відступив до фортеці Ізмаїл, передавши Акерман Троїцькому полку.

Рівно через місяць, 30 жовтня, за наказом князя Г. Потьомкіна, козаки почали облогу фортеці Бендери з обох берегів Дністра. Загін М. Платова наблизився до Бендер суходолом, вступивши у бій з турками, які вийшли з воріт фортеці. Завдяки стрімкій атаці та підбадьорені хоробрим отаманом, козаки під вогнем картечі захопили в полон кількох турків і спалили на узбережжі велику кількість скирт сіна та хліба, витримавши до 200 гарматних пострілів [30, с. 9].

Одночасно з кіннотою Чорноморського війська з боку моря підійшли 30 човнів козацької флотилії на чолі з А. Головатим, які, не зважаючи на сильний вогонь турецьких гармат, увійшли до Акерманського лиману та, розмістившись під стінами палацу, очікували наближення сухопутних військ до фортеці [8, с. 81; 25, с. 14].

2 листопада 1789 р. турки, побачивши безвихідність свого становища, послали парламентера — агу до керівника форпостів полковника П. Скаржинського з повідомленням, що хоча бендерський гарнізон і готовий у випадку необхідності хоробро

захиститися, його мешканці хочуть знати вимоги фельдмаршала на випадок здачі фортеці [8, с. 85]. Та, мабуть, умови не сподобалися туркам, бо вже невдовзі розпочався бій.

Першими штурм бендерського форштадту почали козаки Катеринославського війська. До того ж підполковник цього війська І. Бузін першим зійшов на шанці фортеці. Злякавшись грізної сили козаків, що оточили фортецю, Бендери здались, не очікуючи штурму [32, с. 108–110].

За мужність та хоробрість, проявлену під час Бендерської кампанії старшина Чорноморського, Бузького та Катеринославських військ була нагороджена орденами та чинами. Зокрема, кошовий отаман Чорноморського війська З. Чепіга отримав звання полковника армії, про що свідчить орден князя Г. Потьомкіна З. Чепізі від 10 липня 1792 р. [23, с. 36], військовий суддя Чорноморського війська А. Головатий був удостоєний чина полковника регулярної армії, а отаман Катеринославського війська М. Платов — бригадира [30, с. 15–16]. Був відзначений після битви під Каушанами і хорунжий Катеринославського війська Д. Оріхов — нагороджений Золотим хрестом [13, арк. 30–31].

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що доля козаків створених наприкінці XVIII ст. Південноукраїнських військ тісно пов'язана з історією визволення Буго-Дністровського межиріччя від турецького поневолення. Після стрімкого та успішного завершення Бендерської кампанії козаки Бузького, Катеринославського та Чорноморського військ не лише довели свою спроможність вести бій з переважаючими (кількісно) військами ворога та удосконалили військову майстерність. Вони знищили низку турецьких укріплень, проклавши шлях до визволення південноукраїнських теренів.

Джерела та література

1. Скальковський А. О. Історія Нової Січі або останнього Коша Запорізького / А. О. Скальковський. — Дніпропетровськ : Січ, 2003. — 678 с.
2. Голобуцький В. А. Черноморское казачество / В. А. Голобуцький. — Киев : АН УССР, 1956. — 416 с.
3. Бачинська О. А. Козацтво в «післякозацьку» добу української історії (кінець XVIII–XIX ст.). / О. А. Бачинська. — Київ : Вища школа, 2011. — 287 с.

4. Гончарук Т. Г. Участь чорноморських козаків у військових діях під час російсько-турецької війни 1787–1791 років / Т. Г. Гончарук // Одеса козацька. — Одеса, 2008. — С. 39–54.
5. Сапожников И. В. Запорожские и черноморские казаки в Хаджибее и Одессе (1770–1820-е гг.) / И. В. Сапожников, Г. В. Сапожникова. — Одесса : ОКФА, 1998. — 273 с.
6. Шиян Р. І. Катеринославське козацьке військо (1787–1796 рр.) / Р. І. Шиян // Південна Україна XVIII–XIX ст. : зап. наук.-дослід. лаб. історії Південної України ЗДУ. — Запоріжжя : Тандем-У, 1998. — Вип. 3. — С. 106–115.
7. Хиони И. А. Бугские казаки и их борьба против феодально-крепостнического гнета (последняя четверть XVIII — первая четверть XIX вв.) : дис. ... канд. ист. наук / И. А. Хиони. — Одесса, 1973. — 195 с.
8. Петров А. Н. Вторая Турецкая война в царствование Императрицы Екатерины II 1787–1791 гг. / А. Н. Петров. — СПб. : Тип. Р. Голике, 1880. — Т. 1 : 1787–1789. — 300 с.
9. Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА). — Ф. 489. — Оп. 1. — Д. 3030. — Ч. 1 : ПС за 1800
10. РГВИА. — Ф. 489. — Оп. 1. — Д. 3022. — Ч. 1 : ПС за 1798.
11. РГВИА. — Ф. 489. — Оп. 1. — Д. 3597. — Ч. 1 : ПС за 1802.
12. РГВИА. — Ф. ВУА. — Оп. 1. — Д. 2413. — Ч. 1.
13. РГВИА. — Ф. 1343. — Оп. 16. — Д. 2618. — 41 л.
14. Государственный архив Краснодарского края (ГАКК). — Ф. 249. — Оп. 1. — Д. 10.
15. ГАКК. — Ф. 249. — Оп. 1. — Д. 25.
16. ГАКК. — Ф. 249. — Оп. 1. — Д. 42.
17. ГАКК. — Ф. 249. — Оп. 1. — Д. 273.
18. ГАКК. — Ф. 249. — Оп. 1. — Д. 384.
19. ГАКК. — Ф. 763. — Оп. 1. — Д. 4.
20. ГАКК. — Ф. 763. — Оп. 1. — Д. 6.
21. Державний архів Одеської області (ДАОО). — Ф. 1. — Оп. 218. — Спр. 2.
22. ДАОО. — Ф. 1. — Оп. 218. — Спр. 3.
23. Короленко П. П. Кошевые атаманы Черноморского казачьего войска XVIII ст. : ист.-биограф. очерк / П. П. Короленко. — СПб. : Вестник казачьих войск, 1901. — 48 с.
24. Де-Рибас М. Письма адмирала Иосифа Михайловича де Рибаса правителю канцелярии фельдмаршала князя Потемкина-Таврического для доклада его светлости / М. де-Рибас // ЗООИД. — 1879. — Т. 11. — С. 378–434.
25. Короленко П. П. Черноморцы / П. П. Короленко. — СПб. : тип. Департамента Уделов, 1874. — 288 с.
26. Ложешник А. С. Старшина козацьких військ на Півдні України (кінець XVIII — перша половина XIX ст.) : просопографічний портрет : дис... канд. іст. наук / А. С. Ложешник. — Одеса, 2017. — 239 с.

27. Дубровин Н. Ф. Сборник военно-исторических материалов / Н. Ф. Дубровин. — СПб. : Воен. тип., 1894. — Вып. 7 : Бумаги князя Григория Александровича Потемкина-Таврического : 1788–1789 гг. — 396 с.
28. Собрание всех помещенных в ведомостях обеих столиц с 1787 по 1791 годы включительно, реляций о военных действиях против неприятелей Российской империи / под ред. А. М. Грибовского. — М., 1791. — Ч. 1. — 152 с.
29. Дмитренко И. И. Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска / И. И. Дмитренко. — СПб., 1896. — Т. 3 : 1787–1795. — 799 с.
30. Ушаков С. И. Деяния российских полководцев и генералов, ознаменовавших себя, в достопамятную войну с Францией, в 1812, 1813, 1814 и 1815 годах / С. И. Ушаков. — М. : Тип. Карла Крайя, 1822. — Ч. 2. — 343 с.
31. Дмитренко И. И. Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска / И. И. Дмитренко. — СПб., 1896. — Т. 3 : 1787–1795. — 475 с.
32. Венков А. В. Атаман Войска Донского атаман Платов / А. В. Венков. — М. : Вече, 2008. — 480 с. — (История казачества).

Надійшла до редакції 18.02.2019 р.